

PETER TAKÁČ

Splnené sny traumatizovanej ľavice

Postmarxism tries to strategically link social demands of particular struggles to build a common chain of equivalences. However this concept leans on democracy as the open space for hegemony, which covers the fundamental social antagonism and thus functions as a fetish for problems that cannot be articulated within the horizon of liberal democracy. In this sense democracy fulfills dreams of postmodern capitalism confronted with the trauma of the class struggle.

Key words: democracy; class warfare; populism; post-Marxism; emancipation; dream; trauma

Transcendujúca schopnosť demokracie

Funkciou demokracie je umožniť zápas o to, aký obsah bude reprezentovať univerzálne.¹ Podmienku tvorí prázdnota a zároveň „aktívna produkcia tejto prázdnoty“,² t. j. zabezpečenie toho, aby univerzalizmus spoločnosti nebol nastálo prepojený so signifikantom konkrétneho mocenského záujmu. Podľa Hobbesa sa jednotlivci vzdali moci, ktorá bola pre všetkých rovnaká (teda fakticky žiadna), aby vytvorili alternatívu voči chaosu v podobe nejakého spoločenského systému, a delegovali ju na vláďára.³ S vývojom spoločnosti v čase sa požiadavky menia a niektorí jednotlivci sa s ňou prestávajú stotožňovať, pretože cítia, že nie sú dostatočne reprezentovaní. To sa snažia napraviť hegemonickým bojom o prázdny signifikant komunity.⁴ Namiesto toho, aby sa negoval celý model, sa ako vhodnejšie javí zdôrazniť historickosť a náhodilosť spojenia medzi univerzalistickými hodnotami a dominantnými skupinami, čo možno zmeniť politickým a sociálnym zápasom. Mary Wollstonecraft, bojovníčka za práva žien, neodvrhla deklaráciu práv človeka a občana ako práva stavané na mužskom princípe, ale snažila sa poukázať na ich obmedzenie pre určitú časť populácie a tým pádom rozšíriť demokratický proces.⁵ Pre Ernesta Laclaua je preto bytostnou črtou demokracie neustále dobývanie hegemonie nad spoločnými rozhodujúcimi zásadami spoločnosti. Prekážky demokratickému procesu kládol napríklad i cárizmus v Rusku či apartheid v Juhoafrickej republike.⁶ Dosah daného partikulárneho boja o demokraciu bol však širší, ďalekosiahlejší, ako to bolo aj u nás vo východnej Európe v prípade

¹ Pozri LACLAU, Ernesto: *Emancipace a radikální demokracie*. Praha : Karolinum, 2013, s. 68.

² Pozri tamže, s. 176.

³ Pozri tamže, s. 79.

⁴ Pozri tamže, s. 80.

⁵ Pozri tamže, s. 67.

⁶ Pozri BUTLER, Judith – LACLAU, Ernesto – ŽIŽEK, Slavoj: *Contingency, Hegemony, Universality*. London : VERSO, 2000, s. 199.

nežnej revolúcie v roku 1989, kedy občania žiadali zrušenie vedúcej úlohy komunistickej strany a demokratické voľby. Preto Laclau oceňuje radikálne emancipačný potenciál demokracie. Podľa neho sa treba snažiť o rozšírenie demokracie na ostatné spoločenské domény (rasa, pohlavie, náboženstvo, ekonomika) a prostredníctvom reťazca ekvivalencií dôjsť k reprezentácii, ktorá je rozsiahlejšia ako sú tieto ciele samotné.⁷

HPadanie strateného boja

Slavoj Žižek súhlasí, že nie je možné adekvátne reprezentovať/artikulovať plnosť spoločnosti prostredníctvom jednoznačného významu či činiteľa a dokázať pritom plnohodnotne vyhovieť jej rôznorodým členom. Oponuje však, že nestačí zachovávať toto miesto prázdne prostredníctvom demokracie,⁸ pretože považuje samotnú demokraciu za pozitívizovanie nemožnosti spoločnosti, straty jednoznačnej významovej jednoty. Laclau podľa neho demokraciou zastiera konštitutívny antagonizmus spoločnosti, keďže ju považuje za jej náležité vyjadrenie, resp. iba jeho iné pomenovanie. Žižek sa vyjadruje zo stanoviska ortodoxného marxizmu, ktorý uprednostňoval sféru ekonomiky pred nadstavbou, no robí to revidovaným spôsobom. Triedny boj podľa neho nie je len jedným z viacerých bojov, ktoré treba demokratizovať, ale fundamentálnym bojom o ekonomickú sféru, ktorá určuje rámec ostatných bojov. Z opačnej strany to znamená, že pluralita bojov, ktorým sa Laclau snaží nájsť priesečník spoločného vyjadrenia,⁹ je podľa Žižeka umožnená historickou fázou kapitalizmu, a preto preňho nepredstavujú reálnu hrozbu.¹⁰

Zaujímavý postreh mal v tejto súvislosti Freud pri výklade sna svojej dcéry Anny. Sen podľa neho spĺňa pranie, čo sa stalo aj Anne, ktorá po celodennej diéte zo spánku vymenúvala rôzne jedlá, na ktoré mala chuť. Všimol si však, že pritom spomenula jahody dvakrát za sebou, a to z dôvodu, že jej ich zakázala jesť jej pestúnka po tom, ako sa ich prejedla a musela kvôli nim diétovať. Boli teda nielen niečím, na čo mala chuť, ale Anna sa v sne zároveň pomstievala za zákaz jesť ich.¹¹ Ak to prevedieme na emancipačné boje, od ktorých sme odbočili, tak boj za ekonomickú rovnosť netvorí len jeden z mnohých, rovnako dôležitých bojov za rovnosť (popri rasovom, genderovom...), ale objavuje sa dvakrát, a to (aj) ako samotná platforma, ktorá umožnila objavenie sa ostatných bojov a má na ne teda eminentný vplyv.

Laclau síce dáva dôraz na to, že každú sociálnu sféru treba historicizovať, teda spochybníť ako prirodzený každý predpoklad, s ktorým pracujeme, no pritom obchádza samotnú demokraciu. Ak je funkciou ideológie „poskytnúť neutrálny, všetko zahrnujúci priestor, v ktorom je zahľadený spoločenský protiklad“,¹² tak to sedí aj na demokraciu, a z toho dôvodu ju nemožno nezohľadniť. Nemal by sa teda boj o hegemoniu odohrávať aj o tento terén? Ak sa pohybujeme v priestore demokracie, pohybujeme sa na úrovni historizmu, zatiaľ čo historicita je bavením sa o demokracii, tým, že berieme do úvahy aj samotné štrukturálne predpoklady nemožnosti

⁷ Pozri LACLAU, ref. 1, s. 174.

⁸ Pozri BUTLER et al., ref. 6, s. 100.

⁹ Pozri tamže, s. 196.

¹⁰ Pozri tamže, s. 93, 101.

¹¹ Pozri FREUD, Sigmund: *Výklad snů*. Pelhřimov : Nová tiskárna, 1997, s. 82.

¹² BUTLER et al., ref. 6, s. 113.

spoločnosti,¹³ ktorá bola prekrytá kvázinaturálnym rámcom. Touto analýzou sme istotne nezašli ďaleko, pretože, ako pripomína Žižek, analytickým prínosom marxizmu bolo, že politizoval oblasti považované za nepolitické,¹⁴ čo by mal Laclau, ako postmarxista a nie liberálny demokrat, tiež zohľadňovať.

Prvý boj nezabudnuteľný ako prvá láska

Triedny boj ako boj o ekonomickú rovnosť je kameňom úrazu, na ktorý narážajú ostatné partikulárne boje pri snahe vyhovieť ich požiadavkám. Kapitalizmus totiž nemá kapacity na to, aby vyhovel všetkým marginalizovaným a utláčaným skupinám. Uznávame, že Laclauova koncepcia má hlavne strategický charakter, no kapitál môže hrať jednotlivými figúrkami proti sebe, a to, samozrejme, v prospech ďalšej akumulácie.

Spoločenskú štruktúru možno zadeliť do troch skupín: politicky korektnú „symbolickú triedu“, do ktorej patria okrem manažérov a bankárov i akademici, novinári či právnici; skupiny rôznymi spôsobmi vylúčených zo spoločnosti, ako sú nezamestnaní, bezdomovci a nepriviligované etnické a náboženské menšiny; a napokon notorická stredná trieda, naklonená tradičným spôsobom výroby a ideológiu,¹⁵ ktorá sa cíti byť ohrozená oboma extrémami, teda veľkým biznisom, ako aj vylúčenými, nepatriotmi¹⁶ a inými skupinami, ktoré sa nechcú a nedajú jednoznačne zaradiť. Rozdelenie kopíruje Lacanovu triádu Symbolično, Reálno a Imaginárno a ich strategické aliancie sú predmetom súčasného triedneho antagonizmu. Tá tzv. symbolická trieda je ekologicky senzitivnejšia a prístupnejšia témam menšín (práva gayov, integrácia prisťahovalcov), kým stredná trieda vidí ideál zrkadlovo – podľa seba a prikláňa sa k tradičnej etike „poctivej a čestnej práce“. Kým symbolickej triede môžu predstavy strednej triedy pripadať príliš úzkoprsé a zastarané, tá na oplátku vidí symbolickú triedu ako odtrhnutú od problémov „skutočného sveta“. Vylúčení, pohybujúci sa na hraniciach týchto svetov, „oscilujú medzi hedonistickým nihilizmom a radikálnym (náboženským alebo etnickým) fundamentalizmom.“¹⁷ Vládnuca trieda tak dokáže zneužívať predstavy jednotlivých skupín proti sebe. Reálnym príkladom za všetky je Berlusconiho hnutie Forza Italia! v Taliansku, ktoré dokázalo prepojiť sprostredkovateľskú, administratívnu vládu, ktorá udržiava daný stav vecí a legitimizuje sa prostredníctvom populistických prostriedkov.¹⁸ Problém populizmu ako politickej stratégie, kde ide podľa Laclaua o prepájanie jednotlivých požiadaviek, neleží len vo vyprázdňovaní obsahu a pretfhaní väzieb medzi nimi.¹⁹ Prechod k postpolitike, úradníckemu spravovaniu vecí, nie je vyzretím demokratickej politiky más, ale pascou, z ktorej sa politika nemôže vymaniť. Politikov typu Berlusconi, akých má Európa v každej krajine niekoľko pri moci, sa tak nemožno zbaviť, pretože ľudia nedokážu dostatočne brániť svoje záujmy, zastaviť korupciu a ich dosah na zvrátenie spoločenského diania sa stále znižuje.

¹³ Pozri tamže, s. 112.

¹⁴ Pozri tamže, s. 98.

¹⁵ Pozri tamže, s. 322.

¹⁶ Pozri tamže, s. 323.

¹⁷ Tamže.

¹⁸ Pozri ŽIŽEK, Slavoj: *In Defense of Lost Causes*. London – New York : Verso, 2008, s. 268.

¹⁹ Pozri LACLAU, ref. 1, s. 157, 189.

Neschopnosť vytvoriť koalíciu partikulárnych emancipačných bojov poukazuje na spoločný kameň úrazu, za ktorý považujeme triedny boj. Ten sa nevyskytuje len vo vlastnej podobe boja za ekonomickú rovnosť, ale je zároveň prítomný vo všetkých ostatných bojoch. Podobne vníma psychoanalýza sex – nie ako spoločné, neutrálne pole jednotlivých sexuálnych praktík, ale ako spoločný bod zlyhávania, zádrh, pre ktorý nedokážu jednotlivé praktiky dôjsť k (jeho) plnému významu pojmu.²⁰ Sex teda neexistuje pred sexualitou, ale je súčasťou každej jednotlivej sexuality. Tvorí traumu, ktorá poznačuje všetky ostatné činnosti.

Spomienka ako pripomienka

Podľa Lacana Freudove pudové štádiá vývoja detskej sexualita – orálne, análne, genitálne – nie sú organickými štádiami individuálneho vývoja, resp. určitého procesu zrenia, ale udalosti organizované do určitej podoby subjektivity, teda zmenou organizácie štruktúry sexualita a subjektivity.²¹ V tomto zmysle prichádza psychoanalýza s tzv. retroaktívnou kauzalitou (*Nachträglichkeit*). Jeden zo slávnych Freudových chorobopisov, známy ako prípad Vlčieho muža, prerozprávava príbeh takejto traumy. Ako malý pozoroval analyzand svojich rodičov pri súloží a táto scéna sa mu neskôr pretavovala do rôznych podôb v snoch a predstavách. Keďže im spočiatku dieťa nerozumelo, mal obraz prascény pri vystupovaní do vedomia rôzne podoby.²² Zhusteniami a presunmi významov²³ rôznych slov nabral fantáziu vlka, rozprávky o kozliatkach a Červenej čiapočky, predstavu stromu či vianočného stromčeka. Freud k prípadu napokon dodáva: „Často pozorujeme, že schéma víťazí nad individuálnym zážitkom...“²⁴ A práve v tom spočíva prínos Lacanovho štrukturalistického čítania Freuda – keďže je minulosť vždy už obsiahnutá v prítomnosti, synchronia má prioritu pred diachroniou²⁵ a traumatické zážitky sú usporiadané do určitej významovej schémy, ktorá je pre subjekt prijateľnejšia. Minulé teda môžeme iba predpokladať, pretože každý popis minulého je súčasťou určitej signifikácie, ktorá popis ovplyvňuje. Rovnako tak nehovoríme o žiadnom pôvodnom triednom boji v nejakej bájenej, čistej podobe, ale stopách triedneho boja, neustále prítomnom v bojoch ostatných.

Laclauov postmarxizmus stojí na predpoklade prechodu od domnelého esencialistického marxizmu k postmodernej politike náhodnosti, kde pozícia radikálneho subjektu (proletariátu) nie je v systéme pevne stanovená. Avšak zmena, ku ktorej došlo, nie je len (epistemologickou) zmenou nazerania na revolučný subjekt, ale zmenou samotnej kapitalistickej spoločnosti, ktorý spoločnosť ešte viac rozdrobil. To však neznamená, že klasickí marxisti brali pozície v triednom boji ako dané, len to, že sa taktiež snažili zadefinovať určité jeho hranice. Na to však, aby sme dokázali vidieť obmedzenia postmodernej politiky partikulárnych bojov, potrebujeme metanaratív v podobe triedneho boja,²⁶ ktorého vyústenie nie je v žiadnom prípade jednoznačné alebo dané. Alebo, ako sme už povedali, potrebujeme historicizovať samotný historicizmus, teda zistiť, čo

²⁰ Pozri ŽIŽEK, Slavoj: *Enjoy Your Symptom*. Taylor & Francis, 2007, s. 142.

²¹ Pozri PECHAR, Jiří: *Lacan a Freud*. Praha : Slon, 2013, s. 65.

²² Pozri FREUD, Sigmund: *Psychoanalytické chorobopisy*. Bratislava : Danubiapress, 1994, s. 353.

²³ Pozri tamže, s. 364.

²⁴ Pozri tamže, s. 417.

²⁵ Pozri ŽIŽEK, Slavoj: *For They Know Not What They Do. Enjoyment as a Political Factor*. London : Verso, 2008, s. 202

²⁶ Pozri BUTLER et al., ref. 6, s. 106.

a za akú cenu sa objavili partikulárne boje a zaoberať sa samotnými predpokladmi zmeny charakteru marxizmu v samotnej zmene kapitalizmu.

Sen vyrovnávajúci sa s traumou

Problém nevidíme v zotrúvaní pri partikularizme triedneho boja, ale v tom, že sám Laclau ostáva partikularistický, ak triedny boj vníma len ako sektorovú identitu pracujúcej triedy.²⁷ V tejto súvislosti by sme sa mali vrátiť k Marxovej formulácii z mladého obdobia, že na proletariáte „sa nepácha nijaká osobitná krivda, ale krivda vôbec“.²⁸ Laclau tak plní túžbu veľkého Druhého, ktorým je systém liberálnej demokracie, a snaží sa začleniť jednotlivé diskriminované identity do súkolesia systému. Ak je fantázia odpoveďou na to, že – podľa Lacana – niet sexuálneho vzťahu (v našom prípade jednoznačného charakteru spoločnosti), ktorú si musí subjekt vytvoriť, aby mohol vzťah existovať,²⁹ tak postmarxizmus tvorí odpoveď na (stav nejednoznačnosti, v ktorom sa ocitá) postmoderný kapitalizmus. Ako sme povedali, podľa Freuda nám sen vždy spĺňa nejaké potlačené prianie. Nie je potom Laclauov postmarxizmus splneným snom ľavice traumatizovanej neprítomnosťou stanoveného rámca spoločnosti, alebo, povedané inak, triednym bojom?

Vráťme sa k ešte postpolitike, ktorej dominuje populizmus. Liberálna demokracia sa snaží o artikuláciu nespokojnosti a jej prevedenie na jestvujúce alternatívy. V dnešných demokratických krajinách je však politika komodifikovaná. Stal sa z nej artikel, teda ďalší tovar, ktorý musí mať vábivý obal, aby sa predal. Ide o to, že ak chceme mať vplyv na spoločenské dianie, stačí do článku nejakého politika alebo politickej strany vraziť čo najväčšie množstvo peňazí.³⁰ No artiklom sa stali aj hlasy voličov či voliči samotní. Z demokracie sa tak stal fetiš, ktorý má zastrieť skutočný stav spoločnosti (sociálne problémy, korupciu, ekológiu...). Zmenu charakteru politiky si možno priblížiť na prechode od symptómu k fetišu. Kým symptóm naznačuje skrytú pravdu, teda problém mimo rámca dostupných riešení, fetiš stelesňuje moje odmietnutie tohto vedenia. Populizmus preto zvyčajne udržiava a dáva odpoveď na zúfalé a politicky úzkoprsé volanie voličov: „Neviem, čo sa deje (prečo tu tieto problémy sú), no mám toho dost. Už to nemôže pokračovať! Musí to skončiť!“ Volič nechce čakať, chápať či porozumieť komplexite problému, je iba presvedčený, že za situáciu musí byť niekto zodpovedný³¹ a očakáva, že mu niekto ponúkne vyhovujúceho (nešťastného) kandidáta. Toľko dodatok k Laclauovmu veleniu radikálne emancipačného náboja populistkej politiky.

Máš určite pravdu... v konečnom dôsledku

Nestačí sa preto pohybovať na viditeľnej úrovni politiky, treba vziať do úvahy určujúcu úlohu ekonomiky „v poslednej inštancii“. Takúto formuláciu totiž použil Engels v odpovedi mladým

²⁷ Pozri tamže, s. 210.

²⁸ MARX, Karol: Ku kritike Heglovej filozofie práva. In: MARX, K. – ENGELS, F.: *Výbrané spisy I.* Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1977, s. 24.

²⁹ Pozri ŽIŽEK, Slavoj: *The Plague of Fantasies.* London – New York : Verso, 2008, s. 7.

³⁰ Pozri ŽIŽEK, ref. 18, s. 283.

³¹ Pozri tamže, s. 282.

ekonomistom, že s Marxom nikdy netvrdili viac, ako to, že výroba je determinujúcim faktorom, no len v poslednej inštancii.³² Nadstavba, teda politické formy triedneho boja ako politické, právne, filozofické teórie, náboženské názory a iné systémy majú tiež vplyv na historické boje a v mnohých prípadoch určujú ich formu.³³ Ako jednoznačne mylné sa dnes berie evolucionistické poňatie ekonomiky ako rozhodujúceho a apolitického faktora zmeny, ku ktorému zvädzajú niektoré formulácie v Marxovom Predslove v *Ku kritike politickej ekonómie*.³⁴ No na omyle je zjavne aj celá plejáda nových francúzskych postmarxistov od Balibara cez Ranciéra po Badioua a Laclaua s Mouffé, ktorí sa od ekonomiky, ako obmedzujúceho priestoru sociálnej zmeny, celkom odvrátili a zamerali sa výlučne na politickú sféru.³⁵ Vulgárny ekonomizmus a ideologicko-politický idealizmus sú, žiaľ, dvoma stranami jednej mince. Alebo, ako to precízne vyjadruje Žižek: „[T]riedny boj je v samotnom srdci ekonomiky“.³⁶ To znamená, že politický, právny a kultúrny obsah možno zredukovať na ekonomickú základňu, rozlúštiť ich ako jeho vyjadrenie, avšak okrem triedneho boja, ktorý je politickým v samotnej ekonomike.³⁷ V politizovaní samotnej ekonomickej sféry sa nachádza význam Marxovej politickej ekonómie.

Prečo teda Marx venoval toľko pozornosti ekonomickej sfére? Žižek si pomáha konceptom paralaxy, postavenom na Lacanom používanom modeli Möbiovej pásky, podľa ktorej samotné uzátvorkovanie vytvára objekt.³⁸ Nemožno totiž vidieť obidve sféry (politiku a ekonomiku) súčasne, ktoré sú na seba navzájom neredukovateľné. Ak teda chcel Marx opísať eminentný vplyv ekonomiky na spoločnosť, musel odložiť politickú sféru bokom. Čosi podobné sa dá vidieť na Foucaultovej analýze moci, ktorá dominuje, ale aj spomínanej orientácii na demokraciu pri Lefortovi, Mouffé a Laclauovi, ktorí opomínajú ekonomickú stránku vsadenú do týchto procesov.

Pozabudnutie, či vynechanie ekonomickej sféry si môžeme demonštrovať na Freudovom modeli manifestného obsahu sna, ktorý vyjadruje scenzúrované a presunuté latentné myšlienky nevedomej túžby. Skryté túžby ovládanej väčšiny, určitý ľudový obsah, sa prepisuje do explicitnej formy, ktorá v konečnom dôsledku vyjadruje záujmy vládnucich síl.³⁹ Túžba po spoločenskej solidarite a rovnosti dostala ideologickým prepracovaním postmoderného kapitalizmu vyhovujúcu podobu, ktorý má tak vďaka ich svojskému, konformnému vyjadreniu alibi, že boli vypočuté.

Zdolaná, ale nikdy nezdolaná prekážka

Ako teda vysvetlíme, že u Freuda je každé snové pranie napokon sexuálneho charakteru, podobne ako je u Marxa v konečnom dôsledku rozhodujúca ekonomika? Freudovská odpoveď znie, že ústrednou udalosťou pre stanie sa človeka človekom bol vstup do jazyka, tzv. symbolická kastrácia, ktorým sa každé dovtedajšie (zvieracie) inštinktuálne uspokojenie zmenilo na nutnosť vyjadriť svoje potreby prostredníctvom jazyka.⁴⁰ Tým sa potreby zmenili na neustálu

³² Pozri ALTHUSSER, Louis: *For Marx*. London – New York : Verso, 2005, s. 111.

³³ Pozri tamže, s. 112.

³⁴ MARX, Karl: *Ku kritike politickej ekonómie*. Bratislava : EPOCHA, 1969.

³⁵ Pozri ŽIŽEK, Slavoj: *The Parallax View*. Cambridge : The MIT Press, 2009, s. 56.

³⁶ ŽIŽEK, ref. 18, s. 293.

³⁷ Pozri tamže.

³⁸ Pozri ŽIŽEK, ref. 33, s. 56.

³⁹ Pozri ŽIŽEK, Slavoj: *Nepolapiteľný subjekt*. Chomutov : Nakladatelství L. Marek, 2007, s. 197.

⁴⁰ Pozri ŽIŽEK, ref. 18, 295.

snahu uspokojenia túžby unikajúcej v spleti významov. Sexualita je preto prítomná v každej snahe naplniť túžbu, ktorú poháňajú predstavy reminiscencií o stratenej Veci (matke) prítomnej pred symbolickou kastráciou. Obdobne je pre marxizmus sociálna organizácia výroby výhradným priestorom štrukturálnej nestability, ústredného sociálneho antagonizmu, kde sa stretáva kapitál s prácou, ktorý sa prelieva do ostatných sfér.⁴¹ Dá sa povedať, že triedny boj sa dnes popiera asi ako matka v sne Freudovho pacienta,⁴² čím podľa analytika nepriamo (tým, že sme sa dotkli nepríjemnej [V]eci) potvrdzuje, že ide práve o ňu. Ekonomia má preto status Lacanovho Reálna, ktorý spôsobuje posun významov a tvorí princíp ovplyvňujúci ďalšie sféry.

Dva univerzalizmy, dve stratégie

Rozdiel medzi Laclauom a Žižekom nájdeme v skratke v odlišných pohľadoch na formu univerzality. Kým Laclau píše o boji partikulárnych elementov o hegemonizáciu prázdnej formy univerzality, Žižek hovorí o celkovo odlišnej podobe univerzality. Má na mysli univerzalitu, ktorú stelesňuje jednotka mimo tejto univerzality (takpovediac nekodifikovaná jednotka), ktorá vytíča z existujúceho poriadku.⁴³ Pokiaľ ide o populistickú politiku, tak tú vníma Žižek ako reaktívnu, pretože tvorí iba reakciu na vpád nepriateľa či strach, kým autentická radikálna politika je aktívnou politikou fungujúcou cez určitú víziu,⁴⁴ ktorá sa nepodriaduje stanoveným horizontom a témam, ale odhodlane posúva latku ďalej.

⁴¹ Pozri tamže.

⁴² Pozri FREUD, Sigmund: *Spisy z let 1925 – 1931*. Praha : Psychoanalytické nakladatelství, 2007, s. 16.

⁴³ Pozri ŽIŽEK, ref. 18, s. 285.

⁴⁴ Pozri tamže, s. 304.